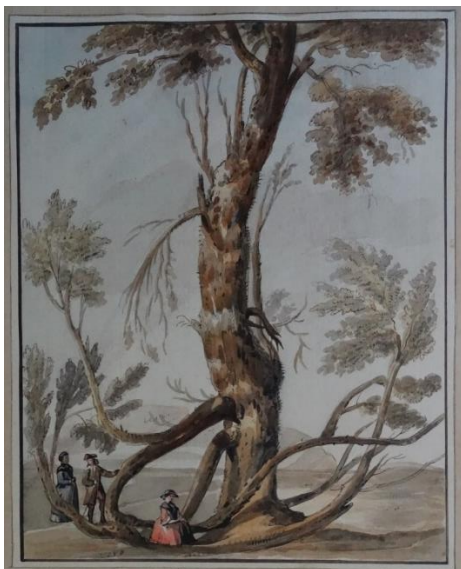

De wonderboom van Elswout

De wonderboom van Elswout was bekend en vermaard in zijn tijd. Er zijn verschillende afbeeldingen van bekend en in diverse rapporten en op websites wordt deze boom nog genoemd. Blijkbaar spreekt de wonderboom van Elswout nog steeds tot de verbeelding terwijl hij er al lang niet meer is. Maar wat was het voor boom, hoe lang heeft die boom er gestaan en wat was er eigenlijk zo bijzonder aan? In een poging antwoord te vinden op die vragen, zijn alle afbeeldingen die van de boom beschikbaar zijn uitvoerig bestudeerd, evenals de symboliek die ermee verbonden is. Het onderstaande beschrijft de resultaten van die zoektocht.

De wonderboom van Elswout stond er al in 1776. Uit dat jaar dateert namelijk een aquarel van P. van Loo (figuur 1), welke de oudst bekende afbeelding is van de wonderboom.¹ Volgens lokale rondleiders én de website Amsterdam Arcadia zou die boom er tot 2002 hebben gestaan, toen deze door een zware herfststorm werd geveld.² Dat vond ik persoonlijk een wonderlijk verhaal omdat de boom op diverse afbeeldingen uit het laatste kwart van de 18e eeuw er al behoorlijk afgetakeld uitziet. Zou zo'n boom het dan nog twee eeuwen overleven om dan uiteindelijk pas bij een herfststorm in 2002 ter ziele te gaan?

De informatie blijkt afkomstig uit de download 'het verhaal van Landgoed Elswout' op de website van Staatsbosbeheer, welke inmiddels niet meer beschikbaar is. Navraag bij de SBB-adviseur landschap en cultuurhistorie regio West, de heer ir. Van der Linden, bracht namelijk aan het licht dat deze informatie niet correct is. Er blijken zaken door elkaar te zijn gehaald. Tijdens een storm in 2002 zijn een zware eik en een beuk geveld, vlak bij de hoek van de wonderboom, maar beide bomen waren niet de eigenlijke wonderboom. We zullen later terugkomen op de geboorte en dood van deze boom.

Figuur 1: Wonderboom Elswout, P. van Loo 1776, coll. De Jong - Schouwenburg

¹ P. van Loo (1735-1784), De wonderboom op Elswout (1776), part. coll. De Jong - Schouwenburg

² <http://amsterdamarca.com/locaties/elswout/>

Waarom een wonderboom?

De verklaring van de naam wonderboom lijkt ook in nevelen gehuld. Staatsbosbeheer stelt dat hij wonderboom heet vanwege zijn grillige vormen: “(...) *die zijn takken en wortels in de meest wonderlijke vormen uitstrekten*”.² Volgens wijlen mevrouw De Jong Schouwenburg – Brandt (een verre verwant van de Borski’s) was het zijn vermeende geneeskrachtige werking die hem zijn naam gaf.³ De heer dr. Tromp stelt dat het gaat om een combinatie van twee bomen, een verschijnsel dat kenmerkend is voor de vroege landschapsstijl waar men een voorliefde had voor de bizarre en grillige ‘spelingen der natuur’ (Tromp 2012 p242). Van dit laatste, een boom die uit twee boomsoorten zou bestaan, is overigens op de bekende illustraties van de boom niets te zien.

Figuur 2: De wonderboom op landgoed Elswout, Leendert Overbeek 1792, coll. Rijksmuseum

³ www.uva.nl/binaries/content/documents/personalpages/l/a/r.vanderlaarse/en/tab-one/tab-one/cpitem%5B106%5D/asset?1355372707751.

Figuur 3: Wonderboom op Elswout, A. Serné, 1795, Noord-Hollands Archief

Figuur 4: vijver bij de wonderboom, Egbert van Drielst, circa 1795, coll. De Jong Schouwenburg

Op de aquarel van Van Loo is het nog een boom met blad. Op latere illustraties zoals de krijt-penseel tekening van Overbeek (1792)⁴, de ets van Serné (1795)⁵ en de aquarel van Van Driels (ca. 1800)⁶ wordt echter een *ogenschijnlijk* dode boom getekend, dus zonder blad (figuur 2, 3 en 4). Bovendien bestaan er grote verschillen tussen met name de aquarel van Van Loo en de ets van Overbeek. Bij Van Loo zijn het nog dikke, uitermate kromme takken die de grond raken terwijl Overbeek links van de hoofdstam een stuk hout tekent dat de dikte van een stam heeft en in ieder geval aanmerkelijk dikker is dan de takken van Van Loo. De takken van Van Loo zijn bovendien nog intact terwijl de grillige extra stamachtige vertakking van Overbeek aan de bovenzijde opengescheurd is getekend waaruit (of waar naast) weer een jong boompje tevoorschijn komt, mét blad!

In een tijdsbestek van 16 jaar is het niet logisch dat een boom(tak) dermate in dikte zou toenemen of ineens een zo andere vorm zou aannemen en al helemaal niet zo in verval zou raken, tenzij het bovendeele van de boom – dat we helaas op de aquarel van Van Loo niet kunnen zien – kort na 1776 is afgeknapt, bijvoorbeeld door houtrot/stormschade of blikseminslag, en links naast de hoofdstam op de grond terecht is gekomen waarna deze in verval raakte en er een nieuwe kiemplek ontstond voor een zaailing (al dan niet van de oude boom) zoals te zien op de ets van Overbeek. Probleem is echter dat dat deel op de ets van Overbeek weliswaar los van de boom lijkt te liggen, maar op een aquarel van P. van Liender (ca. 1780)⁷ juist weer aan de hoofdstam lijkt vast te zitten (figuur 5). Bovendien verschilt dat deel aanzienlijk van vorm als we de aquarellen van Overbeek (1792) en Van Drielst (ca. 1795) vergelijken. Kortom: het is maar de vraag hoe de wonderboom, die zo dikwijls door menigeen werd bezongen, er nu daadwerkelijk heeft uitgezien.

Figuur 5: wonderboom van Elswout , P. van Liender, circa 1780, Noord-Hollands Archief

⁴ L. Overbeek (1752-1815), Gezicht by de zogenaamde wonder-boom op de hofsteede Elswoud, 1792, Rijksmuseum RP-P-OB-24.366

⁵ A. Serné (1773-1853), Gezicht op de Hofstede elswoud by overveen (1795), NHA KNA006002557

⁶ E. van Drielst (), Wonderboom van Elswout (ca. 1800), coll. De Jong – Schouwenburg

⁷ P. van Liender (1731-1797), Gezicht op de wonderboom en de vijver op de buitenplaats Elswout (ca. 1780), NHA KNA006003613

Feit is dat er in de zuidwesthoek van Elswout destijds een opmerkelijke boom stond, zo opmerkelijk dat er protest werd aangetekend toen Boreel Elswout wilde afsluiten. Er kwam zoveel verzet dat het recht van overpad ter plaatse van de wonderboom min of meer werd afgedwongen zodat de plaatselijke bevolking ervan kon blijven genieten. Daar ging heel wat aan vooraf. In de tweede helft van de 18^e eeuw wordt op Elswout een aanvang gemaakt met het steeds verder afrasteren, niet zozeer voor het vee – die hekken bestonden al langer – maar om de plaatselijke bevolking te beletten er te komen omdat men vooral vreesde voor wat Brouërius van Nidek de *‘baldadigheid van het gemeene zo dichtbij gelegen volk’* noemde (Hoekstra 1947 p171).

De dorpelingen vinden dat de traditie van het recht van overpad onaangetast moet blijven. Ze mopperen wat af en beschouwen het als een aantasting van hun privileges omdat de paden van Elswout *“sints onheuchelijke tijden door hun voorzaeten zijn gebuyckt”*. Het bestuur van de Heerlijkheid Tetterode dient daarop in 1792 een uiterst onderdanig verzoek in bij Boreel om *“tot wederzijds genoeg te arrangeren en te termineeren een middel, dat fatsoenlijke opgesetenen het aangename zouden behouden van een wandeling, in het bijzonder naar de Wonderboom”* (Hoekstra 1947 p171). En zo geschiedde, al moest men zich volgens sommige bronnen nog wel melden bij de tuinbaas.

Dit veranderde echter met de komst van Borski I, die het gewone volk niet over zijn landgoed wenste te hebben. Hij heeft het recht van overpad in 1806 simpelweg afgekocht voor f 100,-.⁸ Elswout wordt daarmee een besloten bolwerk van de beschaving der elite. Dat verklaart ook dat er uit de periode Borski I geen afbeeldingen meer bekend zijn van het landgoed, terwijl het in de periode Boreel (en zoon) juist veelvuldig werd vastgelegd op het schildersdoek.

Wat voor boom?

Er doen ook de wildste verhalen de ronde over wat voor boom het nu geweest is. Eik wordt veel genoemd, onder andere op website van Staatsbosbeheer over Elswout, vanwege zijn grillige vormen en de takken aan de grond.² Maar bij een meer gedetailleerde blik zien we op de ets van Overbeek links van de hoofdstam een grillig stuk stam boven de grond dat aan de bovenkant half open is. Eiken kunnen wel deels hol zijn, bij de stam, maar de holten zijn altijd verticaal, nooit in het horizontale vlak. Dit is bijvoorbeeld ook te zien bij de beroemde Fredville Oak uit Engeland die weliswaar dikke takken heeft die de grond raken, maar die verder gaaf zijn.

Ten tweede is de schors aan de rechter zijde van het genoemde stamstuk (dus naast de hoofdstam) grof belijnd, iets dat meer bij populieren voorkomt dan bij eik (Vaucher 1982 p32). Ten derde is er nog het stuk grillig afgebroken tak rechts bovenin: die tak gaat niet alleen wel erg recht omhoog, terwijl dat bij een eik veel grilliger zou zijn (zie bijvoorbeeld de Fredville Oak); maar bovendien is de wijze van afbreken zo hoog ook niet typisch eik, maar eerder populier. Eigenlijk is de hele boom die Overbeek tekent, en in mindere mate Serné, een typische ‘schildersboom’ zoals we die ook kennen van bijvoorbeeld Jan van Goyen⁹ (figuur 6). Dat was vaak een eik en de grillige vormen spraken tot de verbeelding, zeker als die afstaken tegen een dreigende wolkenlucht. Let in dit verband ook op het ‘opvulboompje’ dat bij zowel Van Goyen, Overbeek als Van der Meulen in de linker onderhoek van de afbeelding is te zien.

⁸ Kwitantie van Boudewijn van Oosten voor Willem Borki I ad fl 100,- wegens afstand van het recht van passage over het terrein van de hofstede Elswout, NHA T160-i43

⁹ J. van Goyen (1596-1656), Landschap met twee eiken, 1641, Rijksmuseum SK-A-123

Figuur 6: Landschap met twee eiken, Jan van Goyen 1641, coll. Rijksmuseum

Een extra argument dat de boom een 'schildersboom' is, is dat het jonge boompje dat uit de liggende stam lijkt te komen op de ets van Overbeek (1792) dunner en minder hoog is getekend dan het jonge boompje van Van Liender (1780) terwijl Overbeek dus later in de tijd is. Een ander verschil is dat het kleine boompje van Van Liender bestaat uit een gesplitste hoofdstam terwijl bij Overbeek het boompje slechts uit een stammetje bestaat. Wie goed kijkt ziet nog wel meer verschillen tussen de tekening van Van Liender en die van Overbeek, zoals onder andere de extra splitsing in het liggende stamdeel bij Overbeek daar waar de houtboog de grond raakt.

Alles bij elkaar *lijkt* het er sterk op dat Overbeek daar aanwezig was en dezelfde boom als Van Liender heeft getekend, maar als hij dat gedaan had, dan hadden we die verschillen niet kunnen zien. Ook de bomen die het decor vormen van de wonderboom verschillen op beide afbeeldingen sterk. Zo staan er bijvoorbeeld dikke woudreuzen op de achtergrond bij Van Liender terwijl diezelfde bomen op de afbeelding van Overbeek niet te zien zijn. Iets soortgelijks zien we als we de afbeelding van Overbeek vergelijken met die van Van der Meulen uit ca. 1800 (figuur 7)¹⁰: Overbeek tekent linksonder een zaailing die duidelijk een eikenboompje moet verbeelden gelet op de bladvorm terwijl Van der Meulen meer een boompje tekent dat qua bladvorm lijkt op een populierensoort, in ieder geval geen eik (Větvička 1991 p166).

¹⁰ P.H.L. van der Meulen (1780-1858), Gezigt op de zogenaamde wonderboom, op de hofstede Elswout (ca. 1800), Universiteitsbibliotheek Leiden P324N218

Figuur 7 wonderboom van Elswoud, circa 1800, P.H.L. Van der Meulen (1780-1858), Noord-Hollands Archief

Van deze zwart-wit afbeelding bestaan overigens ook twee ingekleurde afbeeldingen: de ene uitgebracht bij uitgeverij Peduzzi&Co (figuur 8)¹¹, de ander bij de gebroeders Lourier (figuur 9)¹². Beide originelen zijn te zien in het Noord-Hollands Archief. Merk op dat de lichtinval op alle drie de afbeeldingen niet overeenstemt met de realiteit: het volle zonlicht komt steeds uit het noorden gelet op de schaduwwerking, iets dat uiteraard onmogelijk is op Europese buitenplaatsen.

¹¹ Van der Meulen (1780-1858), Elswoud, wonderboom en vijver, gekleurde aquatint (ca. 1800), NL-HlmNHA_53003884_M

¹² Van der Meulen (1780-1858), Elswoud, wonderboom en vijver, gekleurde aquatint (ca. 1800), uitg. Gebr. Lourier, NHA-KNA006003616

Figuur 8: wonderboom van Elswout, circa 1800, P.H.L. van der Meulen, uitgave Peduzzi & Co, NHA

Figuur 9: wonderboom van Elswout, circa 1800, P.H.L. van der Meulen, uitgave gebr. Lourier, NHA

Voor een eik heeft de getekende boom bovendien een in verhouding wel erg smalle en kronkelige stam ten opzichte van de hoogte van de boom. Een eik zou een veel lagere stam ontwikkelen en een bollere kroon hebben of juist een hele zware rechte stam indien deze te midden van andere bomen zou zijn opgegroeid, maar in ieder geval niet zo'n kromme lange stam als getekend op de aquarel van Van Loo.

Tot slot is er als belangrijk argument nog de bladkleur die we op de aquarel van Van Loo kunnen zien en op geen van de andere genoemde illustraties. Het loof is grijsgroen/zilvergrijs van kleur, iets dat we niet kennen van eiken, maar juist frisgroen in lente en donkergroen in zomer. De suggestie dat het mogelijk om een eik met meeldauw zou kunnen gaan is niet waarschijnlijk aangezien het beeld van de boom als geheel daarvoor veel te helder is en het origineel van de aquarel niet verbleekt is waardoor kleuren lichter zouden lijken. De boom zoals Van Loo die tekent is als een 'lichtje in het landschap' en dat kun je van een eik die onder de meeldauw zit niet zeggen, die is veel doffer, zelfs bij specifieke lichtinval. Samenvattend: de boom lijkt oppervlakkig gezien vooral qua stamvorm op een eik, maar in de details wringen de kenmerken: bladkleur, stamstrepen en horizontale open delen passen niet bij eik.

Uit de opmerking van Hoekstra (1947 p167) zou je kunnen opmaken dat het wellicht om een iep zou gaan. Hij schrijft: *"... als de Wonderboom, die veel belangstelling trok; de beroemde, nog steeds bestaande holle iep [bij Kraantje Lek] is van deze maar een burgerlijk en vele kleine burgers trekkend negentiende eeuws broertje."* Toch heeft ook een iep nooit zulke vormen. Wederom zou de stam wel hol kunnen zijn, maar niet de op de grond liggende takken/stamdelen. Een voorbeeld van zo'n zwierig uit de hoofdstam gegroeide tak is te zien aan de Zeeburgerdijk in Amsterdam-Oost. Maar verder heeft een iep juist vrij recht opgaande takken (of op z'n minst rechte, afstaande takken) en doorgaans een rechte stam. Gaat het om een grillige stam, dan is deze doorgaans zwaarder van bouw, zoals de beroemde holle iep van Kraantje Lek. Maar bij deze verklaring valt het zilvergrijze loof niet te rijmen met dat van een iep. Kortom: ook in de oplossing van iep moeten we het niet zoeken.

Dan was er nog de suggestie van beuk, maar die heeft een rechte stam of op zijn minst een gladde stam. In het Speulderbos op de Veluwe ligt wat Veluweverteller Jac. Gazenbeek het 'bos van de dansende bomen' noemde en zoals het nog steeds in de volksmond heet. Daar staan inderdaad wonderlijk gevormde beuken. Maar ook die hebben allemaal een gladde stam, hoe krom en kronkelig die ook is. En het opschot op de grond ontbreekt meestal ook bij beuk, tenzij het bijvoorbeeld om beukenhakhout zou gaan met afleggers, wat in de 18^e eeuw en daarvoor veel voorkwam; maar daar ziet de omgeving van de boom niet naar uit.

En dan is er nog de linde genoemd als mogelijkheid. Aan de Spanjaardslaan stond tot 1860 een linde die eveneens als wonderboom werd betiteld (Allan 1874 p177). Ook hier was het verticale, staande deel inderdaad enigszins hol, maar géén horizontale holle delen! (figuur 10)¹³.

¹³ W. Hendriks (1744-1831), De wonderboom in de Spanjaardslaan in de Haarlemmerhout te Haarlem in 1819, NL-HlmNHA_53002867_M

Figuur 10: Wonderboom Spanjaardslaan Haarlem, W. Hendriks 1819, Noord-Hollands Archief

Een linde heeft bovendien (licht)groen blad en geen grijsgroen blad zoals in de genoemde aquarel alhoewel de onderkant van met name winterlinde wel degelijk grijsgroen/licht-blauwig van kleur kan zijn, evenals sommige Hollandse lindes, maar dat is niet de kant die je van verre ziet als je naar de boom kijkt; dan zie je juist de lichtgroene bovenzijde. Als het waait zie je een mengeling van de lichtgroene bovenzijde en de grijsgroene onderzijde, maar niet een in zijn geheel grijsgroen/zilvergrijs bebladerde boom.

Een linde kan wel grillige stammen en afleggers ontwikkelen. Maar het is de vraag in hoeverre het links van de hoofdstam getekende stamdeel een aflegger is aangezien dit op de ets van Overbeek los lijkt te zitten van de hoofdstam. Bovendien lijkt de schors van de getekende boom aanmerkelijk ruwer dan die van linde en ook de horizontale dwarsstrepen op de stam, in de aquarel van Overbeek, stemmen niet overeen met het beeld van linde.

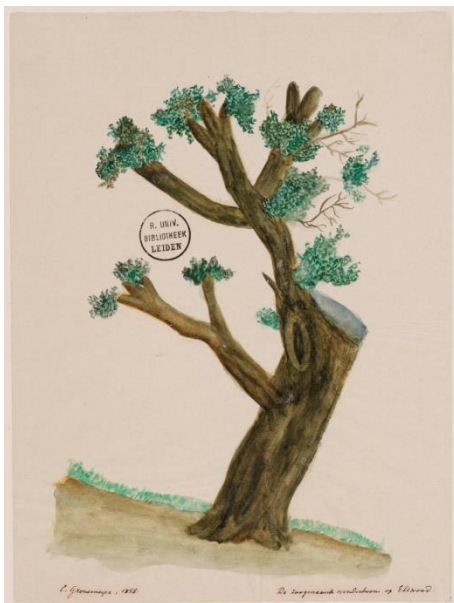
Aan de overzijde van het water stond een laatst overgebleven linde uit een groep van drie (te zien op de Van Zutphenkaart uit 1812)¹⁴ welke met zekerheid tijdens de Sinterklaasstorm van 2013 is afgeknapt. Dat afknappen is bovendien laag bij de grond gebeurd vanwege de grote kroon. De boom die we in de hoek van de wonderboom getekend zien, is juist op grotere hoogte afgebroken en toont een veel rijziger karakter zoals we dat thans zien bij de lindes van de parasollanen. Maar die zijn in de nabijheid 'medebroeders' opgegroeid, terwijl de boom in de hoek van de wonderboom juist alle ruimte had. Zou het een linde zijn geweest, dan was deze niet zo rijzig geworden, maar had deze al relatief laag bij de grond vertakkingen gekregen, zoals dat ook het geval was met de ter ziele gegane linde aan de overzijde van het water. Kortom: ook voor de suggestie linde zijn er teveel details die niet kloppen.

¹⁴ <http://noord-hollandsarchief.nl/beelden/beeldbank/detail/8b4defe9-487e-ce01-d2ee-19352225f3df/media/6bb1d7d7-5fad-225d-6d5b-5c489ee6e3b8>

Het lichte, zilvergrijze loof lijkt de enige constante te zijn; want hoe verschillend de aquarellen verder ook zijn; C. Gronemeijer tekent in 1855 “De zoogenaamde wonderboom op Elswoud” in aquarel (figuur 11) waarbij, net als bij Van Loo in 1776, die grijsgroene/zilvergrijze bladkleur is te zien dat zo karakteristiek is voor deze boom.¹⁵ We komen straks terug op welke boom het zou kunnen zijn. Eerst iets over die tekenaar omdat het vrij opmerkelijk is dat zover na 1800, ten tijde van de Borki's, die boom getekend kan worden. Het recht van overpad was immers afgekocht.

KADER: Carl Friedrich Gronemeijer

Carl Friedrich Gronemeijer (1838 – 1930, ook gespeld als Gronemeyer) was toen hij in 1855 de boom tekende een adolescent van 16 jaar oud¹⁶ die werd opgevoed door de rentmeester van Elswout (De Vrijer-Struijs 1939 p90); van 1846 tot 1874 was dat Johann Jacob Janssen, opvolger van Hendrik Storm die sinds 1805 in dienst was (De Natris 2012 p6). Toen de jonge Carl de catechisatieleeftijd had bereikt, is hij in Bloemendaal in 1849 op catechisatie gegaan (De Vrijer-Struijs 1939 p90). Later zou hij dominee worden, onder andere in Apeldoorn waar hij in 1868 tot predikant werd benoemd¹⁷ en daar ook de koninklijke familie onder zijn toehoorders mocht rekenen en zelfs werd uitgenodigd op Het Loo (De Jong-Slagman 2013 p245). Hij zou zijn hele leven een belangrijke rol blijven spelen binnen de kerk, hetgeen onder andere blijkt uit afnemen van theologische examens op universiteiten (De Vrijer-Struijs 1939 p90) en het schrijven van het gedenkboek bij het honderdjarig bestaan van het Nederlandsch Bijbelgenootschap (1814-1914).¹⁸ Door koning Willem III werd hij in 1878 benoemd tot Officier in de Orde van de Eikenkroon, een onderscheiding die in 1841 door Willem II als Koning-Groothertog van Luxemburg was ingesteld (Mulder & Christiaans 1999 p452).

Figuur 11: de zoogenaamde wonderboom op Elswoud, C. Gronemeyer 1855, coll. Rijksuniversiteit Leiden

¹⁵ C.F. Gronemeijer (1838-1930), De zoogenaamde wonderboom op Elswoud (1855), Universiteitsbibliotheek Leiden P304_1N001

¹⁶ <http://resources.huygens.knaw.nl/zendingoverzeesekerken/RepertoriumVanNederlandseZendings-EnMissie-archieven1800-1960/gids/persoon/organisatie/924656108>

¹⁷ <http://www.parkenbuurt.nl/extrastraatloolaan/loolaan-45.html>

¹⁸ <http://resources.huygens.knaw.nl/zendingoverzeesekerken/RepertoriumVanNederlandseZendings-EnMissie-archieven1800-1960/gids/persoon/organisatie/924656108>

Terug naar de boom: in de duinstreek is er één thans in het wild voorkomende (maar niet inheemse) boom die aan alle genoemde kenmerken voldoet: grillige stam, enigszins grove schors met vlekkenstructuur in dwarsbanen, takken of stamdelen over de grond die juist ook in het horizontale vlak half open gespleten kunnen zijn en bovenal: licht, zilvergrijs blad. Dit is de Witte abeel, Witte populier of Zilverpopulier. Wie de duinstreek kent, weet dat deze bomen inderdaad zich kunnen voordoen als een 'lichtje in het landschap'. Het is een boom die niet alleen in het wild in de duinen voorkomt, maar die in Europa ook al heel lang in cultuur is (Boom 2000 p499). Ook het meer compacte loof bij de twijgen en het zwierige karakter van de takken is iets dat we bij deze boomsoort zien (figuur 12).

Nu lijkt dat misschien wat vreemd omdat de boom voor het eerst in 1776 is getekend en voor het laatst in 1855, voor zover bekend althans. De boom zou dan minimaal zo'n 100 jaar oud moeten zijn geweest aangezien deze al enkele decennia oud was toen deze in 1776 werd getekend. Maar het blijkt dat abelen (Witte abeel, Ratelpopulier en de hybride Grauwe abeel) wel degelijk zo'n hoge leeftijd kunnen bereiken. In Zandijk staat bij het Wevershuis volgens een bordje van de Bomenstichting de oudste abeel van Nederland, en daterend van omstreeks 1860 (figuur 12 en 13).

Figuur 12: 150 jaar oude abeel in de Zaanstreek¹⁹

¹⁹ http://mijnzaanstreek.ning.com/photo/maandthema-augustus-2011-zaanse-boom-met-karakter?commentId=2473388%3AComment%3A197239&xg_source=activity

Figuur 13: plaquette bij Grauw abeel te Zaandijk (foto Lenie van Dijk)

In het park van Heremastate in Joure staat echter een Grauwe abeel die aangeplant is omstreeks 1850.²⁰ Dat is dus in beide gevallen over de 150 jaar. Op rijke en vochtige grond kan deze boom zelfs wel twee tot drie eeuwen oud worden, wat in Oost-Europa ook gebeurt (abelen van meer dan 250 jaar oud).²¹ Bovendien vertoont de habitus van de Zaanse abeel overeenkomsten met de kenmerken van de boom die Van Loo tekent. Een soortgelijk beeld is te herkennen in de bomen aan de linkerkant van de afbeelding van landgoed Beekhuizen bij Velp in 1814 gemaakt door D.J.T. Kerkhoff (figuur 14), waar eveneens abelen, zij het daar vermoedelijk grauwe (vanwege het groenere blad), zijn te zien.²²

Kortom: volgens mij gaat het in Elswout om een abeel, waarschijnlijk de Witte abeel mede omdat die al minstens vier eeuwen geleden werden geïmporteerd vanuit Vlaanderen en daarom in Engeland ook wel de naam 'Dutch arbel' of 'Dutch beech' en in Frankrijk wel 'Blanc de Hollande' wordt genoemd.²³ Vervolgens werd deze boom op buitenplaatsen *bewust* aangeplant, al dan niet solitair, juist vanwege zijn opvallende lichtgevende verschijning en de ermee verbonden symboliek zoals we hierna zullen zien.

²⁰ www.monumentaltrees.com/nl/nld/friesland/defriesemeremeren/2464_heremastate/

²¹ <http://www.monumentaltrees.com/nl/bomen/populusalba/records/>

²² D.J.T. Kerkhoff (1766-1821), Salon bij de beek op het landgoed Beekhuizen bij Velp (1814), Gelders Archief 1555-1

²³ www.volkoomen.nl/P/populuS.htm

Figuur 14: (Gruwe) abelen op landgoed Beekhuizen bij Velp, coll. Gelders Archief

Boomsymboliek

Tot zover de meer biologische analyse en feitjes. Maar het wordt nog interessanter als we de symboliek erbij betrekken. Vanuit symboliek staat de Witte abeel (Witte populier/Zilverpopulier) bekend als symbool voor de poorten van de onderwereld. De zwarte populier werd geassocieerd met Hades, de god van het dodenrijk terwijl de Witte populier / Witte abeel verbonden was aan Persephone, zijn vrouw, die hij ontvoerd had uit de bovenwereld. De zwarte populier – symbool van dood, wanhoop en treurnis – stond bij de ingang van de grot naar de onderwereld terwijl de witte populier aan de oevers van onderwereldrivier de Acheron (of Eridanus) zou hebben gestaan.

De witte populier kwam daar omdat de nimf Leuke was gevlucht voor Hades, wiens bedoelingen niets te raden overlieten. Voordat hij daartoe echter de kans kreeg, veranderde zij in een witte populier. Omdat deze aan Persephone was gewijd, dochter van oppergod Zeus en landbouwgodin Demeter, stond deze boom symbool voor hoop, moed en wedergeboorte en daarmee voor het licht, verlossing en bevrijding, dus de tegenhanger van de zwarte populier.

De witte onderkant van het blad en de groene bovenkant zijn verwerkt in het mythologisch verhaal: Persephone hoefde namelijk maar drie maanden in Hades onderwereld te blijven (witte wereld). Met de komst van de lente (groen) kon zij altijd weer terugkeren naar de bovenwereld.²⁴ In diverse culturen is wit nog steeds rouwkleur in plaats van zwart. De plaats van de boom aan het water én bovendien aan de westkant stemt overeen met het mythologisch verhaal als met de symboliek van het westen en de ondergaande zon waarna duisternis volgt. In het Duits heet de boom ook wel Wasserbaum of Wasseralbarn. Merk op dat ook in (vrijmetselaars)tuin Wörlitz aan de westzijde zich een Pappelallee bevindt en dat de abelen van Beekhuizen zich eveneens aan de westzijde bevinden langs een waterloop.

²⁴ www.abedeververteller.nl/de-populier-boom-van-licht-en-duisternis/

Maar er zijn meer mythologische verhalen die steun geven aan de idee dat juist hier op deze plek een abeel moet hebben gestaan. De populieren zouden ontstaan zijn uit de kinderen van de zon, de Heliaden, die zusters waren van Phaëton, de zoon van zonnegod Helios. Phaëton (letterlijk: 'stralende') reed op zekere dag met zijn zonnewagen over de hemel. Maar hij was zo onstuimig, en reed zo roekeloos dat zijn paarden op hol sloegen. Ze kwamen zodoende rakelings langs de aarde waardoor de rivieren uitdroogden, landerijen verdorden en steden verbrandden. Daarop besloot Zeus hoogstpersoonlijk in te grijpen door het te laten bliksemen. Door dit donderend geweld werd Phaëton uit zijn zonnewagen geslingerd en stortte hij in de oerrivier Eridanus waar hij in verdrong. Zijn zusters, de Heliaden Aegiale, Aegle en Aetheria rouwden om hem aan de oever van deze majesteuze rivier. Bij het aanroepen van de hogere machten veranderden hun opgeheven handen in populierentakken (figuur 15), waarna ze zo aan de waterkant bleven staan.²⁵ De Eridanusrivier wordt zowel verbonden met de onderwereld als met de sterrenhemel, alwaar ze het sterrenbeeld Eridanus vormt. De verbinding van het water (Eridanus) met de zon (Phaëton) is natuurlijk die van water en vuur, de dualiteit én twee-eenheid die in vele vormen bekend is in de westerse esoterie. Hier zit ook een parallel met de leerling-vrijmetselaar die – gelijk de ongetemde, roekeloze jonge Phaëton – nog op een geestelijk niveau zit waarbij er nog geen balans is tussen lichaam en geest. Maar 'in hem is kracht' hetgeen ook tot uitdrukking komt in de benaming die de ouden gaven aan de Witte abeel: Hercules' Populier omdat deze held zich tooide met een loofkrans van deze boom (De Cleene & Lejeune 1999 p906).

Figuur 15: de zusters van Phaëton die in populieren veranderden²⁶

²⁵ www.stemderbomen.nl/pages/mainpages/Boom-van-leven-en-dood.htm

²⁶ http://www.volkoomen.nl/P/populuS_bestanden/image018.png

Er is nog een link met de zon. In de folklore van Sicilië was het gebruikelijk om met midzomer een grote populier te kappen en daar dan met de dorpelingen omheen te dansen om de hoogste stand van de zon mee te vieren waarna de zon weer langzaam zou afdalen langs het hemelgewelf. Dergelijke ‘zonnedansen’ kwamen in het verleden ook voor bij diverse andere volkeren, waaronder de Lakota-indianen in Noord-Amerika.⁴⁰

Deze verhalen van verre oorden en andere culturen, waarbij er dus een relatie is met de zon, stemmen echter uitzonderlijk goed overeen met de locatie van de wonderboom op Elswout. Immers: juist deze plek op Elswout wordt alleen bescheden door de vroegste zonnestrallen indien deze zijn ‘hoogste stand’ heeft bereikt, dus aan het begin van de zomer (en er bovendien geen wolken zijn). Dus ook dáár weer de parallel met het stralende licht. Niet voor niets speelt ook voor vrijmetselaren het zomer Sint Jan (24 juni) een heel belangrijke rol aangezien de datum, die verbonden is met het begin van de zomer, een ultiem lichtsymbool is.

De abeel wordt bovendien verbonden met de tijd in het algemeen omdat de bladeren bij het heen en weer zwaaien van de takken telkens omdraaien waardoor afwisselend de lichte kant en de donkere kant het aangezicht bepalen als ware het de afwisseling van dag en nacht.

En dan is er nog de bladvorm: deze heeft vaak, maar niet altijd, de vorm van een piramide, of beter gezegd twee piramiden op elkaar: een grote met de punt naar onderen gericht (kant van de bladsteel) en een kleinere daar bovenop met de punt omhoog gericht, als ware het de water- en vuurdriehoek uit de esoterische leer, hoe passend bij het bovenstaande. De bladvorm is variabel, dus dat zal niet bij elk blad te zien zijn. Het blad heeft door de witte onderzijde tevens een zilveren gloed, evenals de boom als geheel. De zilverkleur staat voor veranderen, reinigen, vernieuwen en uitdijen (groei)²⁷. En dat alles sluit eveneens aan bij de esoterische cyclus die we symbolisch op Elswout konden doorlopen.

Tot slot is het nog interessant te vermelden dat het witte, lichte karakter van de boom ook aansluit bij de alchemistische fase van het albedo (wit worden). Deze wordt gekoppeld aan het water en het westen wordt als windstreek daar eveneens aan gekoppeld. Met het water van de (onderwereld)rivier in de nabijheid én de aanwezigheid van een wasbekken aan de overzijde, sluit dat naadloos aan, temeer op Elswout ook de fase van het nigrido (zwart worden) en rubedo (rood worden) herkenbaar waren voor hen die het wisten.

Voor de argeloze passant zal het simpelweg een wonderlijk gevormde boom zijn geweest, maar voor de zoeker naar het verborgene in hemzelf was de boom een symbool voor zoveel meer. De boom was als een ‘lichtje in het landschap’ een baken langs de route, hem gidsend door het park en het leven: een ware levensboom! Dat is ook letterlijk wat de boom zelf doet als er door stormschade stukken zijn afgebroken. De boom zal gewoon weer doorgroeien, een letterlijke wedergeboorte.

Aangezien de boom al bekend was in 1776 als forse boom (aquarel Van Loo), zal deze toen minimaal een kwart eeuw oud zijn geweest, dus op z’n laatst tussen 1740 en 1750 geplant. Dat is de periode Catherina Romswinkel en Gualtherus Boudaen. De periode Boudaen-Romswinkel is tevens de periode waarin de grote geometrische uitleg van Elswout plaatsvond. Stadhouder Willem V heeft bij zijn bezoek aan Elswout in 1768 (Allan 1874 p134) de wonderboom dus al kunnen bewonderen. De boom heeft er in ieder geval nog gestaan in 1795 aangezien deze toen is vastgelegd door Serné en zelfs nog in 1855, als Carl Friedrich Gronemeijer de wonderboom tekent, daarbij aannemende dat de

²⁷ www.agatentafelen.nl/tafelen/edelmetalen.html

tekening van deze 16-jarige een vrij reële weergave zal zijn geweest en geen fantasie van hoe de boom eruit gezien zou kunnen hebben. Een zeer belangrijk aanvullend document in deze betreft een kaart van Elswout uit 1854 vervaardigd door L.H.E. Gronemeyer, de zus van Carl, waar in de legenda onder andere ook de wonderboom wordt genoemd.²⁸

Wat er daarna met de boom is gebeurd blijft helaas enigszins ongewis. Vermoedelijk is de boom enkele jaren na 1855 al ter ziele gegaan, al dan niet door een zware storm, zoals die van voorjaar 1860. Allan spreekt in deel 2 van zijn vierdelige werk over Haarlem en omstreken namelijk met geen woord over de wonderboom van Elswout, terwijl hij bijvoorbeeld wel speciaal de wonderboom aan de Spanjaardslaan noemt (Allan 1874 p177); een linde die is bezweken bij de *“beruchten Pinksterstorm in 1860, toen de Hout vreeselijk werd geteisterd”*.

Zou de wonderboom van Elswout er destijds nog hebben gestaan, dan is het aannemelijk dat hij die had genoemd. Ook Van Eeden (1886) en Craandijk (1890) reppen in hun werken niet over de wonderboom. We kunnen dus voorzichtig concluderen dat de wonderboom van Elswout een Witte abeel was en dat deze er heeft gestaan van circa 1740 tot 1860 en dus ongeveer 120 jaar oud moet zijn geworden, wat in Nederland een heel respectabele leeftijd is voor deze boomsoort.

Haarlem, wijnmaand 2016, J.-W. van Velzen MEd.

Met dank aan drs. N.C.M. Maes, specialist inheemse bomen en struiken bij ecologisch adviesbureau Maes, voor zijn aanhoudend, bereidwillig en kritisch meedenken, de diverse foto's van bomen die hij mij toestuurde en het waardevolle commentaar dat hij gaf op de concepttekst van de wonderboom.

LITERATUUR

- Allan, F. (1874), *Geschiedenis en beschrijving van Haarlem*, van de vroegste tijden tot op onze dagen, deel 2, facsimile 1973, Interbook Internationaal Schiedam
- Boom, B.K. (2000), *Nederlandse dendrologie*, Geïllustreerde handleiding bij het bepalen van de in Nederland voorkomende soorten, variëteiten en cultivars der gekweekte houtige gewassen, Veenman & Zonen, Ede
- Cleene, M. De & M.C. Lejeune (2008, 4^e druk), *Compendium van rituele planten in Europa; Botanisch, cultureel, gebruik*, Mens & Cultuur Gent
- Craandijk, J. (1890), *Wandelingen door Nederland, Noordholland*, facsimile 1968, Europese Bibliotheek Zaltbommel
- Eeden, F.W. (1886), *Onkruid, Botanische wandelingen, deel 1, Kennemerland*, herdruk 1886, Schuyt & Co Haarlem
- Hoekstra, P. (1947), *Bloemendaal, Proeve ener streekgeschiedenis*, Meijer Wormerveer, 167/171
- Jong-Slagman, J. de (2013), *Hofpredikers in de negentiende eeuw*, Een carrière bij de koning, proefschrift, Verloren Hilversum
- Mulder, C.P. & P.A. Christiaans (1999), *Onderscheidingen van de Koning-Groothertog. De Orde van de Eikenkroon 1841-1891*, Kanselarij der Nederlandse Orden Den Haag
- Natris, P. de (2012), *Een heer van stand, Cornelis Wilhelmus Derk Vrijland (1916-2012)*, achtergrondinformatie, Stichting Ons Bloemendaal
- Tromp, H.M.J. (1983), *Elswout te Overveen*, Bijdragen tot het bronnenonderzoek naar de ontwikkeling van Nederlandse historische tuinen, parken en buitenplaatsen nr. 12, Rijksdienst voor de Monumentenzorg Zeist
- Tromp, H.M.J. (2012), *De Nederlandse landschapstijl in de achttiende eeuw*, Lapidem Foundation Maior nr. 1, Sidestone Leiden
- Vaucher, H.(1982), *Bomen, Herkennen aan de schors*, Moussault's natuurgidsen, Moussault Bussum, Standaard, Antwerpen
- Větvíčka, V. (1991), *Bomen en struiken*, Rebo Lisse
- Vrijer, M.J.A. de (1939), *Dertig jaren domineesche*. Herinneringen en vertellingen, Daamen Den Haag

²⁸ Gronemeyer, L.H.E. (1840-1916), kaart van de hofstede Elswout (1854), NHA E/15/06-VII